

ЧЕДОМИР МАРКОВИЋ*

ЗАШТИТА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ И НАУКА

Рећи да је заштита културне баштине тако уско повезана са науком и да њена примена и развој директно зависе од резултата и достигнућа готово свим природним и друштвеним наукама, на први поглед може изгледати и крајње неубједљиво и сувише претенциозно. Међутим, ако се прихвати чињеница да је културна баштина настајала у идеалној симбиози људског ума и људских руку и да је у њеном стварању кључну улогу увек имао степен расположивог знања и ниво техничких и технолошких достигнућа, онда је сасвим разумљиво и оправдано прихватити и чињеницу да се за њену заштиту и даље чување, такође, морају користити достигнућа појединих савремених научних дисциплина и савремена технолошка решења. Питање заштите или, како је то уобичајено рећи, конзервације и реставрације појединих врста споменика културе, у основи је далеко сложеније и компликованије него што то на први поглед изгледа. Материјал употребљен за израду или изградњу споменика, примењена техничка и технолошка решења, коришћен степен знања заснован на резултатима научних достигнућа, утврђен ниво очуваности и откривени узроци његовог оштећења, те коначно усвојен метод конзерваторског, односно заштитног третмана, који обухвата одговарајуће савремене материјале и све неопходне процесе који воде оздрављењу споменика и његовој трајној заштити, толико су различити од споменика до споменика да захтевају за сваки споменик појединачну, дуготрајну припрему, сложен испитивачки, односно истраживачки приступ и моћан научни и стручни потенцијал, како у опреми, тако и у кадру.

Сва ова сложена проблематика која се односи на правилан и на науци заснован приступ у заштити културне баштине, одавно је у савременом и развијеном свету разрешена на начин како је то и једино могуће. Постало је, тако, сасвим уобичајено

* Др Чедомир Марковић, Републички завод за заштиту споменика културе, Цетиње

да конзервацију, односно заштиту културног наслеђа, прате у одговарајућем обиму и резултати појединих наука и решења из домена модерне технологије.¹ Понегде је то постало до те мере блиско да се често појам заштите не може посматрати одвојено од науке. И не само то; у појединим земљама развијеног света отишло се у примени резултата научних достигнућа у заштити културне баштине толико далеко, да су у оквирима саме делатности заштите формиране снажне научне и техничке саветодавне службе, сервиси и центри, који својим радом покривају значајне и бројне области, као што су на пример: истраживања старих техника, материјала и технологија, проучавања и анализе пејзажа и екофактора, проучавања земљишта укључујући и фосилне остатке људи и животиња, радиокарбонске анализе примењене у датовању органских материјала, археомагнетне и дендролошке анализе коришћене за датовање предмета од печене глине и других материјала, проучавања и анализе затечених стања споменика ради успостављања одговарајућих дијагноза као основних предуслова за правилну примену оптималног конзерваторског третмана и стварања неопходних услова за даље очување културне баштине и бројна друга. Све ово, наравно, прати и висок ниво прикупљене и обрађене документације засноване на комплексном компјутерском систему као основном виду пружања стручне и научне информације.²

У већини развијених земаља већ одавно делују разрађени научни и технолошки програми, који у већини случајева имају за циљ, не само да изврше основну поделу између научне теорије и конзерваторске праксе, већ и да подигну ниво знања у заштити културног наслеђа применом одговарајућих научних дисциплина и технолошко-техничких решења. При томе се читав проблем може сагледати кроз четири основна поступка: утврђивање стања споменика, успостављање дијагнозе обољења споменика кроз врсте и узроке оштећења, провера материјала и узроке оштећења, провера материјала и предложених метода за заштиту, односно конзервацију споменика и коначно, пре-

¹ Колико је ово питање значајно и колико му се у свету поклања пажња, поред осталог, сведоче и одржана бројна саветовања, симпозијуми, конгреси. Довољно је погледати календар одржавања оваквих скупова у 1992., 1993. и 1994. години у: Newsletter, 18 june 1992, ICCROM, Rome 1992. стр. 33—35.

² Као пример посебно интезивног укључивања науке и модерне технологије у заштиту културне баштине у земљама развијеног света нека послужи Енглеска, у којој је формирана моћна научно-конзерваторска служба подељена у шест специјалности:

- конзервација сликарских дела;
- конзервација архитектуре;
- конзервација артефаката;
- анализа средине;
- технологија и анализе;
- археометрија.

Детаљније види: English Heritage (Scientific and Tehnical Review, Lonon 1992.

дузимање само третмана.³ Истовремено је неопходно истаћи да ниво резултата у припреми сваког од наведених поступака у директној је зависности од прихваћене и искоришћене помоћи одговарајуће научне дисциплине. Продор науке у савременом поимању заштите културне баштине мора, стога, бити присутан у свим сегментима ове значајне дјелатности. Данас је готово немогуће замислити рад на непосредној заштити угрожене културне баштине без одговарајућих истраживачких лабораторија које се баве одређеним испитивањима, почев од оних која се односе на старе технологије и материјале, на степен и узроке општећења, па до различитих тестирања. Између осталог, тестирају се различити материјали од којих су начињени споменици културе тако што се излажу екстремним условима или се, пак, у лабораторијама симулирају земљотреси различитих интензитета, а све с циљем да се провери отпорност споменика и предузму одговарајуће мере заштите. Испитује се и утврђује присутност и мери количина токсичних материја у атмосфери, јер су оне често узрочници тешких оболења споменика, посебно оних начињених од камена, мада нису поштеђени ни остали материјали, међу којима су изузетно високом степену ризика изложени сликарски пигменти употребљени за израду фреско-декорација.⁴ Добијени резултати омогућују, с једне, и обавезују, с друге стране, да се стварају услови за обезбеђење оптималних микро-климатских услова у затвореним просторима или предузимају мере превентиве или трајније заштите споменика који се налазе под отвореним небом. Из ових разлога није претерано рећи да решења која нуди наука постају, не само значајан, већ и обавезујући фактор у решавању проблема везаних за заштиту културне баштине и то у свим њеним сегментима. Адекватно примењена решења науке су свакако довољна гаранција да су изведеним третманима процеси старења споменика, а тиме и разарања материјала од којих су ти споменици начињени, довољно успорени и да ће се живот тим драгоценим сведочанствима минулих времена знатно продужити.

А какво је стање код нас? И поред чињенице да смо одавно схватили значај и улогу науке у заштити културне баштине, посебно примену природних наука — хемије, физике и биологије, као и да смо веома рано дошли до сазнања да су почеци и

³ Један такав програм који већ дуже времена дјелује у оквиру ICCROMA под називом „Научни и технички програм“ организује и спроводи различите врсте специјалистичких курсева који се баве проблемима конзервације различитих врста споменика културе.

Види: Newsletter 18, ICCROM, Rome 1992., стр 18—20.

⁴ О излагању појединих врста споменика екстремним условима или различитим тестирањима, о мерењу присуства токсичних материја, о коришћењу резултата добијених у истраживањима види у бројним извјештајима Pol Getijevog института за конзервацију (The Getty Conservation Institute, Newsletter 1987., 1988., 1989., 1990. и даље, Marina del Rey, California), као и у: Science and Technologi in the Service of Conservation, London 1982.

даљи развој конзервације и рестаурације споменика културе у директној зависности од напретка управо ових наука и конкретне примене њихових решења, није нам много помогло ни у одлучивању ни у стварању услова да сложене процесе заштите подигнемо на виши ниво, било да самостално истражујемо, било да користимо резултате других истраживачких лабораторија.

Истина, брига о заштити културне баштине започела је у нас веома давно. Пре скоро четрдесет и пет година формирана је служба заштите споменика културе и у контексту тога занимљиво је напоменути да је први, званични назив те тек формиране установе гласио: „Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе и природних ријеткости НР Црне Горе“.⁵ Као што се може приметити, у називу установе се помиње и појам „научно“, употребљен очито из разлога да се прецизно определи и дефинише делатност заштите споменика културе и као научна, а не само као културна. Нажалост, у каснијим трансформацијама друштва и у измењеним схватањима, служба заштите је изгубила атрибут „научна“ и постала је специфична радна организација из области културе. Овим је потпуно заостављена потреба за самосталним, обавезујућим научним приступом у решавању сложене проблематике заштите споменика културе. И једино што се у датим околностима, које, нажалост, трају до данас, могло учинити, јесте праћење и коришћење већ готових рјешења из развијеног света, прилагођавајући их нашим условима, нашим могућностима и нашим споменицима, што није увек имало до краја позитивне ефекте. Из ових сазнања и из искуства стеченог у сарадњи са службама заштите из других република бившег југословенског простора, формирају се у Црној Гори, на почетку при Републичком заводу за заштиту споменика културе, и први ателеи за непосредно извођење конзерваторско-рестаураторских интервенција на свим врстама споменичке баштине, који у конзерваторским третманима користе и проверене материјале и проверене методе.⁶ Међутим, понекад је то преузимање готових метода без довољно опрезности, односно без додатних провера о могућностима њихове примене на нашим споменицима и у нашим условима без негативних последица, могло у извесним случајевима нанети више штете него користи, будући да се у раду није користило златно правило конзервације да је сваки споменик случај за себе и да не по-

⁵ Уредбом Владе НРЦГ од 3. 7. 1948. год. основан је Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе и природних ријеткости („Сл. лист НРЦГ“ бр. 16/48)

⁶ Данас на подручју Црне Горе постоји неколико ателеа и лабораторија за конзервацију различитих врста споменика културе. Тако се у Републичком заводу за заштиту споменика културе ради на конзервацији дела штафелајног сликарства, мозаика, живописа, дрвета, старих књига, предмета од метала, стакла, керамике и старог текстила; у народном музеју на Цетињу обавља се конзервација слика, метала, дрвета, папира и текста; у ЦНБ „Ђорђе Црнојевић“ конзервација књига; У државном архиву конзервација архивске грађе.

стоји универзална метода применљива за сваки случај. О могућим негативним последицама из оваквог понашања, нека за илустрацију послужи следећи пример. На почецима озбиљнијег рада на конзервацији споменика културе код нас, у свету је тада била веома популарна заштита одређених врста папира методом ламинације. Ова метода је одмах код нас прихваћена али без довољног претходног искуства и без детаљних лабораторијских истраживања која би помогла да се метода у целини, са свим својим предностима и манама схвати и сагледа, примењивана је у конзервацији готово свих врста писаних докумената. Тако је дошло и до ламинације неколико рукописних књига, као и два Октоиха, не знајући да се ради о методи која не дозвољава никакве накнадне интервенције, односно да је неповратна и коначна, те стога неприменљива у конзервацији писане споменичке грађе. Поред овог, било је још сличних примера преузимања готових рецепата са стране без лабораторијских, научних провера, чија је примена оставила одређене штетне последице на третирани споменички матријал.

Било је покушаја и тада, а и касније, могуће не тако гласних, већ више стидљивих, да се укаже на потребу озбиљнијег схватања процеса заштите културне баштине и на све опасности по ту културну баштину које вребају из импровизованих решења, те да је неопходно у тај процес укључити науку као једино релевантног и поузданог чиниоца у примени квалитетних и проверених метода и материјала. Нажалост, мало се до данас у том погледу учинило. Очито је да предстоји даље, упорно залагање да се покаже и докаже неодрживост досадашњег начина рада и да у том смислу треба што-шта мењати. Мора нам, стога, бити познат готово запањујући податак да ниво прикупљене и обрађене документације која говори о нашој културној баштини није изашао из оквира постулата усвојених у време оснивања и започињања рада службе заштите споменика културе у Црној Гори. Начин обраде ни издалека не пружа реалне могућности да се наша документација и прикупљени подаци укључе у савремене системе, како у смислу пружања и добијања одређених информација, тако и у смислу њеног чувања и коришћења. Много тога је још увек на нивоу „штапа и канапа“ и поред чињенице да документација претставља окосницу заштите културног наслеђа. Чини се довољно илустративан податак да служба заштите у Црној Гори још увек не познаје ни један други вид фотодокументације, осим црно-белих фотографија. Далеко су од нас колор фотографије, диaposитиви, а уколико се, пак, хоће какав податак илустровати и колор фотографијом, онда се призива у помоћ најближа фотографска радионица. Рентгенографска, металграфска, ултравиолетна, инфрацрвена и бројна друга снимања која се користе у истраживачким поступцима при одређивању карактера, стања, сте-

пена оштећења, техника и технологија израда појединих врста споменика, битних за одређивање заштитног третмана, дословно никада до сада нису спроведена на територији наше републике и поред тога што су она присутна у готово свим институцијама које се баве заштитом споменика културе, а која се налазе у нашем непосредном окружењу. Горе од ове констатације може бити и сазнање да се не зна када се реално може очекивати да се заштита културне баштине подигне на савремени ниво, који подразумева тесну повезаност са науком уз обавезно коришћење научних резултата. Свесни смо тешкоћа које су пратиле досадашњи развој културне баштине у Црној Гори, као и потребе за стварањем одређених предуслова за њен даљи развој, али стање у коме се служба заштите налази намеће потребу да се нешто мора хитно урадити, бар искоракнути први корак.

Не би требало из до сада изложеног формирати закључак да се у заштити културне баштине на подручју Црне Горе искључиво радило на импровизован и на готово никада непроверен начин. Урађено је до сада и много и квалитетно, јер су многи конзерватори, осећајући се обавезним, у својим импровизованим лабораторијама при атељенма, обављали мања истраживања и неопходне провере одређених метода, посебно у условима које је диктирао земљотрес из 1979. године, када је озбиљно било доведено у питање даље очување огромног броја покретних и непокретних споменика културе. Много тога је тада урађено уз помоћ са стране, али и нашим огромним залагањем. Прикупљена су драгоцене искуства која су касније коришћена у конзерваторским провинцијама. Али, тада се према нашем мишљењу начинио и велики пропуст. Постојале су све реалне шансе да се питање заштите културне баштине уздигне на светски ниво оснивањем једне централне истраживачке лабораторије, како је то тада на више места предлагано. Нуђена је помоћ пристиглих експерата, обезбеђен је део скупе опреме и одређена количина савремених материјала и све је остало на томе, а ми се нисмо помакли ни корака напред, ваљда из жеље да се што више уради и што више споменика спаси од пропадања. Могућност за изналажење и примену сопствених решења добијених уз помоћ науке, остављена је за неко касније време и то „касније“ траје и данас.

Истина, тада добијена скупа и корисна опрема користи се у одређеном обиму, али сигурно не онолико колике су могућности њеног коришћења, јер је управо добар део ове опреме намењен за научна истраживања. Да би ова скупа опрема могла да се адекватно њеној намени користи, неопходан је одговарајући кадар, јер шта то вреди што Републички завод за заштиту споменика културе већ дванаест година има портативни рентген, када се он и даље налази запакован без могућности да се у догледно време на прави начин искористи. По свему судећи, много је скупле и теже обезбедити стручни кадар, него неопходну опрему. Истини за вољу, опрема се може релативно лако

и наручити и купити уз услов да се обезбеде потребна средства, док је са кадром ситуација много тежа. Кадар треба стварати годинама, годинама васпитавати и припремати за обављање високостручних, сложених задатака. А ми таквог кадра једноставно немамо. Покушај да се формирањем Културолошког факултета на Цетињу са одсеком за конзервацију и рестаурацију неповољна кадровска ситуација у заштити културне баштине поправи, није дао очекиване резултате. Недовољно јасно дефинисана улога и садржај, као и непотребна и девалвирајућа хиперпродукција дипломираних конзерватора учинили су да се постојање оваквог оцени несврсисходним, па је уследило његово укидање. Да је, међутим, вођена другојачија уписна политика и да је факултет схваћен не само као образовна институција, већ и као место на коме је требало да буде формирана и прва истраживачка лабораторија из које би потекли први резултати и решења из проведених научних истраживања, засигурно би се тиме подигао укупни ниво заштите културне баштине, а факултет доживео афирмацију и оправдао своје постојање. Овако, и та су врата затворена и та могућност отпала. Но, и поред констатације да служби заштите недостаје научноистраживачки кадар, парадоксално звучи и податак да је данас у служби заштите културе баштине у Црној Гори уписано свега 40 стручњака са високим образовањем, од којих скоро половина ради у музејима, архиву и библиотеци. Поређења ради, у Србији број уписаних стручњака са високим образовањем прелази 200, у Словенији 120, Македонији 130.⁷ Ако се на број стручњака расподели број регистрованих и евидентираних споменика, онда се долази до запањујуће констатације да је свакоме уписаном конзерватору у Црној Гори потребно да ради три или четири радна века да би свој дуг према споменицима одужио.

На крају, на основу напред изложеног, намеће се логичан закључак о нужности предузимања одређених корака у правцу подизања нивоа заштите културне баштине у Црној Гори, а што се може учинити само интензивним укључивањем науке у све сегменте њеног дјеловања. У том циљу неопходно је веома хитно приступити стварању одговарајућег кадра који би био у стању да се саобразно потребама посвети рјешавању нагомиланих проблема, као и да се приступи формирању једне комплексне истраживачке лабораторије која би покривала потребе заштите културне баштине.

И сасвим на крају, може се додати и следеће: Ако конзерватори, радећи на заштити бројних споменика културе, нису спалили мостове повратка примјењујући одређене методе, односно ако су поштовали принцип реверзибилности и тиме омо-

⁷ Подаци преузети из: Бранислав Крстић, Градитељска баштина, Југословенски преглед 3—4, Београд 1991., стр 313.

гућили да се сваки споменик врати у првобитно стање, да би, ако се укаже потреба могла на њему бити обављена одређена испитивања, онда наука примењена у заштити, још увек у Црној Гори има своју шансу.

Cedomir Marković

PROTECTION OF CULTURAL INHERITANCE AND SCIENCE

S u m m a r y

Protection of cultural inheritance is so important and complex process that it has to be based on the solutions of science and modern technology. This principle has been obeyed for a long time in the countries of the developed world, and for that purpose a lot of research laboratories were established order to help to discover and apply in conservation of cultural monuments the most efficient methods and materials.

The protection of cultural inheritance in Montenegro, in contrast to developed countries, is still mainly left to itself, because there are no conditions which would enable the integration of science into this social activity. There is still not a single research laboratory where certain researches of monuments would be carried out and modern solutions for their protection would be offered. Finished methods and recipes taken over from developed countries and centres are mainly used in conservation. In order to improve this state it is necessary to take certain steps urgently, those which would lead to forming of a research laboratory, as well as those which enable training of specialized personnel. In this way, necessary conditions for improving of the level of protection of cultural inheritance in Montenegro would be created.